

АТЕНУАТИВНИТЕ ПРИЛАГАТЕЛНИ В БЪЛГАРСКИ И УКРАИНСКИ ЕЗИК

Иван Держански^а, Олена Сирук^б

Институт по математика и информатика,
Българска академия на науките^{а,б}

iad58g@gmail.com^а, olebosi@gmail.com^б

Резюме: В статията разглеждаме атенуативните прилагателни в паралелен двуезичен корпус от текстове на български и украински език. Сравняваме словообразователните модели, тематичното разпределение и честотата на употребата на атенуативите, в т. ч. в зависимост от жанра и езика на оригинала на преводните текстове. Корпусните данни отварят пространство за дискусии върху някои теоретични въпроси, отнасящи се до категорията интензивност в двата езика, както и особеностите на преводаческите стратегии.

Ключови думи: атенуативи, оценъчна морфология, паралелен корпус, български език, украински език

1. За атенуативите и категорията интензивност

Оценъчната морфология е силно развита в славянските езици и сравнителното ѝ изучаване е от значителен интерес, особено в тези области, където между езиците се откриват съществени разлики. Такъв е случаят с атенуативните прилагателни в български и украински, които досега не са били разглеждани в съпоставителен план, още по-малко въз основа на корпус от паралелни текстове.

Атенуативът е една от грамемите на категорията интензивност (Мельчук / Mel'čuk 1998: 99), представена от прилагателни като бълг. *възжълт*, *глуховат*, *сладникав*, укр. *жовтуватий*, *приглухий*, *солодкавий*. В украинската граматика категорията и грамемата са известни съответно като безотносителна мярка на качеството на предмета и недостатъчна степен на интензивността (Білодід / Bilodid 1969: 167) или количествена градация на признака и намалено количество на признака (Безпояско и др. / Bezpojasko et al. 1993: 111).

Както в българския, така и в украинския език ядрото на категорията интензивност са афиксални производни от качествени прилагателни, т. е. по тип образуване на граматични значения категорията е преди всичко словообразователна. Но в украинската граматика има и мнение, че тя може освен основната синтетична форма да има и периферийна аналитична, образувана по лексикален път – чрез употреба на наречия *трохи* 'малко', *злегка* 'леко', *не дуже* 'не много', *дещо* 'донякъде', *ледь* 'едва' и т.н. с прилагателното, означаващо основна степен на признака (Білодід / Bilodid 1969: 169; Безпояско и др. / Bezpojasko et al. 1993: 113). С помощта на такива наречия (с препратки към мотивиращото прилагателно) често се обясняват атенуативите в академичните тълковни речници: *възсладък* „Който е малко, леко сладък“ (РБЕ / RBE), *солодкуватий* „Трохи, злегка солодкий (у 1, 3, 4, 6, 7 знач.)“ (СУМ / SUM 9: 448). Други модели включват позоваване на синонимични атенуативи или компаративи: *зеленикав* „Който има цвят, близък до зеления; въззелен“ (РБЕ / RBE), *зеленавий* „З відтінком зеленого кольору; трохи зелений, зеленкуватий“ (СУМ / SUM 3: 553), *възтъньк* „Който е по-тъньк от обикновеното или отколкото се очаква“ (РБЕ / RBE), *тонкуватий* „Трохи тонкий; трохи тонший, ніж звичайно або ніж треба“ (СУМ / SUM 10: 192). Тук ще разглеждаме атенуатива само като словообразователна категория, но ще се възползваме от практиката на перифразиране при опознаването на атенуативи в текстове и речници.

1.1. Атенуативите в българския език

Българските диалекти познават няколко атенуативни представки (*бял* > *прибял*, *убял*, *ъбял* 'беленикав': Геров / Gerov 1895: 96, Георгиев / Georgiev 1971: 109), но в съвременния книжовен език такава функция има само *въз-*. Този граматичен елемент е служил и като наречие с подобно значе-

ние в дезидеративната конструкция (*въз ми се иска* ‘малко ми се иска’, *въз не ми се седи* ‘малко не ми се ще да седя’) (Геров / Gerov 1895: 189), употреба, която сега е напълно забравена.

Разнообразието на наставки също е бивало по-голямо: у (Геров / Gerov 1895: 96) наред с префигираните прилагателни намираме суфигираните *белзникав*, *белзняяв*, *беликав*, *белист* и *белошат*, от които днес в употреба е само първото във формата *белезникав*. То е образувано с разновидност на наставката **-икав-**, както и *сив-кав*, *син-кав*, *водн-икав*, *зелен-икав*, *червен-икав*, *черн-икав*, *сладникав*, *жълт-еникав*, *каф-еникав* (всъщност *кафен-икав* < *кафян*, т.е. суплетивно атенуативно съответствие на *кафяв*) и някои други. Към тях могат да се причислят *рус-оляв* и някои редки лексеми като *кисел-яв* и *тънк-уляв*.⁹⁹

Наставката **-оват-** е спомената у (Геров / Gerov 1895: 96) изрично като руско съответствие на **въз-**, което значи, че в народната реч не се е употребявала; в книжовния език обаче я е имало вече (Л. Каравелов, „Българи от старо време“: – *Да си не играе тоя Синтип философ с топката? – Играе си зер, и играе си твърде чудновато*; Л. Каравелов, „Хаджи Ничо“: – *Ти, Пахоме, си глуповат и затова мълчи – казал Никола*; пак там: *Бели косми, сбръчкано и жълтовато лице, слаби кости, сухи жили...*). В петия том на речника на Геров се намира и думата *чудноват* (Геров / Gerov 1904: 563).

Употребяват се и двойно маркирани атенуативи с представка **въз-** и наставка **-(и)кав** (*възсинкав*, *възсладникав*); с **-оват-** това става много рядко (Л. Дилов, „Многото имена на страха“: *Едро и възгрубовато изрязаните черти на лицето на Велев омекнаха*).

Участието на атенуативните прилагателни в деривацията е скромно. Отвлечени съществителни (имена на качества) се образуват само от суфигираните прилагателни (*глуповатост*, *жълтеникавост*, *синкавина*), но не и от префигираните с **въз-**. По-голяма е и способността на прилагателните с наставки да се степенуват, макар че това не е изключено и при образуванията с **въз-** (Й. Радичков, „Барутен буквар“: *Да ви кажа ли, човек с ямурлук некак по-тежко се чувствава и стъпката му става некак по-възтежка*).

Деминутиви се образуват свободно от прилагателни с **въз-** и **-оват-** (*възголямишък*, *грозновати-чък*), но много рядко от образувани с **-икав-** (Дж. Даръл, „Шепнештата земя“: *Неприятното на вид месо се бе превърнало по това време в най-възхитителното кафеникавичко и цвъртящо печено*; в оригинала е *the most delicious steaks, brown and bubbling*, т.е. и атенуативът, и деминутивът са от преводача).

1.2. Атенуативите в украинския език

Украинският език разполага с няколко високопродуктивни атенуативни суфикса и редица нископродуктивни суфикси, префикси и конфикси. Най-голяма продуктивност има наставката **-(к)уват-**¹⁰⁰. Тя може да се свързва не само с прилагателни, а и с някои съществителни: лексеми като *дивакуватий*, *недоумкуватий*, *придуркуватий* не са атенуативни корелати на други прилагателни (Білодід / Bilodid 1969: 168), но пак са прилагателни, които могат да имат атенуативна семантика¹⁰¹. Суфиксът **-юват-** значително отстъпва на **-уват-** по продуктивност.

⁹⁹ Според РБЕ *русоляв* означава определен цвят на коса („белезникаворус, безцветнорус“), а *тънкуляв* е синоним на *тънък*, но двете лексеми са характеризирани като атенуативи от (Ницолова / Nitsolova 2008: 116) и (Стоянов / Stoyanov 1983: 148) съответно.

¹⁰⁰ Според нашето преброяване на атенуативите в морфемния речник (САМ / САМ 1998) словообразователният модел с наставка **-уват-** е представен с 303 единици; още 9 единици добавя наставката **-юват-**. С голям марж следва **-яв-** с 59 единици; **-ав-** дава още 32 (и се нарежда на 4 място, ако я броим отделно). Малко след това е **-яст-** с 42 единици; подредането не се променя, ако я обединим с **-аст-** с 6 единици.

¹⁰¹ Въпросът за признаването на отделни прилагателни като атенуативи няма винаги еднозначен отговор. За някои примери на атенуативи, дадени от академичните граматика, тълковният речник не фиксира (ясно) атенуативен семантичен компонент. В други случаи речниковото определение следва изцяло модела на атенуативите, но граматичите мислят другояче. Авторите на речници от различни типове също могат да подхождат различно към идентификацията им. Например морфемният речник (САМ / САМ 1998) дава /золот/ав*ий (26) като пример за прилагателно със значение на наставката **-ав-** „26. Непълнота на признак (качество, свойство)“, докато тълковният речник (СУМ / СУМ) обяснява *золотавий* като „те саме, що золотистий“ ‘същото като златист’, а *золотистий* тълкува като „Кольором схожий на золото (у 1 знач.)“ ‘приличащ по цвят на злато (в 1 знач.)’, макар че има прилагателно *золотий* 4 „Який своїм кольором нагадує золото [...]“ (‘който с цвета си напомня злато [...]').

На второ място по продуктивност е наставката **-ав-** (**-яв-**). В *сухорлявий* и *худорлявий* тя е в разширена форма **-орл-яв-**; първото се смята за контаминация на думата *сухий* с второто, което пък е свързано с *худорба* (ЕСУМ / ESUM 2006: 488), ср. пол. *suchorlawy* ~ *sucherlawy*, *chuderlawy* (Brückner: 186, 524), **-ор-** + **-л-** + **ав-/яв-** (ЕСБМ / ESBM 2010: 76); **-ер-** ~ **-ор-** отначало се е характеризирало с употреба „w formacjach ekspresywnych“ (Sławski 1976: 23), но сега има само структурна роля.

Според (Безпояско и др. / Bezpojasko et al. 1993: 112) „незначителната разлика в семантиката на прилагателните се усилва от сферата на употребата им: производните с наставка **-уват-** се отнасят към стилистично неутралната лексика, а прилагателните с **-ав-** са характерни за стила на художествената литература, имат оттенък на сниженост, затова широко се употребяват в разговорната реч“. Според (Шерех / Shereh 1951: 237) при тях може да има допълнителен оттенък на гальовност, по-осезаем при атенуатива с **-яв-**, ако от същата основа има и с **-ав-** (напр. *жовтавий* и *жовтявий*). Тези твърдения обаче изглеждат спорни, а и в съответните статии в тълковния речник (СУМ / SUM) няма стилистични маркери, които да ги подкрепят. Все пак някои прилагателни с **-яв-** са лексикализирани с не напълно предсказуемо значение (*білявий* ‘рус’ < *білий* ‘бял’) и тогава могат да приемат и още една атенуативна наставка (*біл-яв-уватий* ‘русоляв’). Срещат се и съчетания на такива прилагателни и с наречия с аналогично значение, „фиксирайки недостатъчна степен на изразеното качество“ (Безпояско и др. / Bezpojasko et al. 1993: 113): *трохи білявуватий* ‘малко русоляв’.

На трето място по продуктивност са наставките **-аст-** и **-яст-**. Не всички изследователи ги признават за атенуативни, мотивирайки се с това, че образуваниите чрез тях прилагателни означават не степен на качество на предмета, а самостоятелен признак: *довгастий*, *зеленастий*, *круглястий*, *червонястий* (Білодід / Bilodid 1969: 169). Но в тълковния речник всички тези примери освен *довгастий* имат типични за атенуативни определения: *червонястий*, *червонастий* „Трохи червоний, з червоним відтінком“, *червонавий*, *червонявий* „Те саме, що червонястий“ (СУМ / SUM 11: 296, 300).

Значение на намален признак понякога може да изразява представката **при-**: *приглухий*, *пристарий* (Русанівський / Rusaniv's'kyj 2001: 29; Німчук / Nimchuk 1992: 120). Тя е позната още от паметниците на поклонническата литература от Киевска Рус наред с други черти на живота разговорна реч на онова време: *Іврдан же рѣка тече{т} быстро, бреги же иматъ вб онъ поль прикржтъ, а ѿсждж пологы* ‘А река Йордан тече бързо, а бреговете имат от онази страна наклон възстръмен, а отсам полегат’).¹⁰² Тези атенуативи са широко представени в старорукраинските текстове, както и суфиксалните с **-ав-**: *acutulus приостръ*, *epimelas бисе(р) приче(р)-ны(й)*, *бѣлочорны(й)*, *grandiusculus привеликъ*, *luteus, luteolus жо(л)тавы(й)*, *прижо(л)ти(й)*, *rufus пририжъ*, *жо(л)тави(й)*, *subacidus приква(с)ни(й)*, *subalbidus прибѣлы(й)*, *subgrauis притяжockъ*, *subcaeruleus присини(й)*, *subhorridus пристрашни(й)*, *sublurduis приблѣдъ*, *subriguus примокрий*, *subuiridis призелений* и др. (Німчук / Nimchuk 1992: 120). В съвременния език по-употребими (макар и далеч по-малко от суфиксалните) са конфиксалните образувания с наставката **-(к)уват-**: *приглухуватий* (СУМ / SUM 7: 589), *пристаркуватий* (СУМ / SUM 8: 39) и *підстаркуватий* (СУМ / SUM 6: 507), *присліпуватий* (СУМ / SUM 8: 24) и *підсліпуватий* (СУМ / SUM 6: 502). Подобно е положението с представките **під-** и **по-**, които имат атенуативна семантика (Шерех / Shereh 1951: 239), макар че поне за някои лексеми това твърдение е проблематично: например *поблизький* не се различава особено от *близький* по тълкуване (СУМ / SUM 6: 620). Тези представки се срещат много рядко без наставка със същото значение.

Непродуктивен е и словообразователният модел с представки **о-**, **об-**: *обридкуватий* ‘възрядък’. Украинските граматичи споменават тези представки като исторически в контекста на словообразуването на наречия от прилагателни. Производни с тези елементи се срещат в закарпатските говори: *оскупі* ‘стиснато’, *омалі*, *обмалі* ‘твърде малко’, *ниомнозі* ‘немного’ (ІУМ / ІУМ 1978: 387).

Представката **за-**, която обикновено има ексцесивно значение (‘прекалено ...’), в някои случаи може да има и атенуативно (Безпояско и др. / Bezpojasko et al. 1993: 115).

¹⁰² „Житъе ѿ хожденъе Данила Русьскыя земли игумена“ (1106 – 1108). Текстът е възпроизведен по най-стария препис от XV века [...]. СПб, 1896, цит. по (Русанівський / Rusaniv's'kyj 2001).

Според (Білодід / Bilodid 1969: 164 – 165) атенуативите нямат форми за сравнителна и превъзходна степен, понеже те вече означават понижена степен на проява на признака. Трябва да отбележим обаче, че това се отнася изцяло за лексемите с ясно изразена атенуативна семантика; както показват нашите корпусни данни, при известна степен на десемантизираност на атенуативната морфология в някои случаи могат да се образуват както компаративи (*золотистіший, смаглявіший, худорлявіший*), така и суперлативи (*найбілявіший*).

Образуването на деминутиви от атенуативи е закономерно и често явление в украинския език: *білявенький, худорлявенький*.

Словообразуването от атенуативи е твърде богато. Както на български, има имена на признаци: *важкуватість* ‘тежковатост’, *русявість* ‘русота’; за разлика от български, има и други съществителни: *білявчик* ‘блондин (умал.)’, *смаглявець* ‘мургав човек’, *чорнявка* ‘брюнетка’, *смуглявочка* ‘мургава жена (умал.)’; и глаголи: *блакитнавіти* ‘синея се’, *здурнуватіти* ‘оглупея’, *круглявитися* ‘вия се’.

2. За паралелния корпус

Двуезичният паралелен корпус (КУБ) се състои от художествена литература, предимно романи, но и известно количество сборници от разкази. Корпусът се дели на 10 приблизително еднакви по обем сектора основно според езика на оригинала: оригинални български (Bg) и украински (Uk) текстове, както и преводи от английски (E1 – от автори от Британските острови, E2 – от автори от САЩ), италиански (It), немски (De), полски (Pl), руски (R1 – от автори „реалисти“, R2 – от автори „фантасти“) и френски (Fr) – по 2,515 до 2,575 млн. думи във всеки сектор (общо на български и украински; по известни причини като правило съотношението е приблизително 53:47). Общият обем на корпуса е 25,4 млн. думи. Всички текстове са подравнени по изречения.

Всички оригинални езици имат морфологични средства за образуване на атенуативни прилагателни (англ. *greenish*, итал. *verdastro*, нем. *grünlich*, пол. *zielonawy*, рус. *зеленоватый*, укр. *зеленя-вий*, фр. *verdâtre* ‘зеленикав’), но с различна продуктивност и употребителност.

3. За експеримента

В корпуса бяха издирени и преброени всички употреби на атенуативни прилагателни и образувани от тях съществителни и глаголи в двата езика. Основният критерий при отбора на материала беше формален: атенуативна лексема е тази, която има атенуативна морфология. Това значи, че в това изследване не разглеждаме деминутиви, макар че те (особено някои форми) могат да имат и често имат атенуативно значение, за което може да говори употребата на атенуатив в паралелните текстове (А. и Б. Стругацки, „Обитаемият остров“: – *За странен – не знам – възрази Зеф, – ама е страшичък || – Дивний – не знаю, – заперчив Зеф, – але страшнுவатий || – Странний – не знаю, – възразил Зеф. – Но страшиноватий*; Г. Грас, „Тенекиеният барабан“: *Дори баба Анна [...] се кипри глуповато ухилена по снимките отпреди Първата световна война || Навіть моя бабця Ана [...] на знімках, зроблених перед Першою світовою війною, пишається з дурненькою, неприродною усмішкою на вустах || *Selbst meine Großmutter Anna [...] zierte sich auf den Aufnahmen vor Ausbruch des ersten Weltkrieges hinter einem dümmlich draufgesetzten Lächeln*).¹⁰³ От друга страна, не изключваме прилагателни с атенуативна морфология, които имат елативна (‘много ...’) или ексцесивна (‘прекалено ...’) семантика (А. и Б. Стругацки, „Обитаемият остров“: *Течеше някакво много странно предаване, нещо като кинофилм [...] с безброй действащи лица – страшиновати, действащи твърде идиотски || Йшла якась дуже дивна передача, щось на киталт кінофільму [...] з незліченною кількістю дійових осіб — доволі моторошних осіб, які поводитися доволі дико*; Е. М. Ремарк, „Време да се живее и време да се мре“: – *Връщате се много рано – избоботи кенгурото || – Ви прийшли ранувато, – пробурмотів той || »Sie sind zu früh«, brummtе das Känguruh*).*

¹⁰³ За прилагателните с деминутивна морфология в двата езика в съпоставителен план вж. (Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2020). Съответствията между атенуативни и деминутивни прилагателни в паралелния корпус ще бъдат предмет на отделно изследване.

4. Атенуативни прилагателни за вкус и цвят

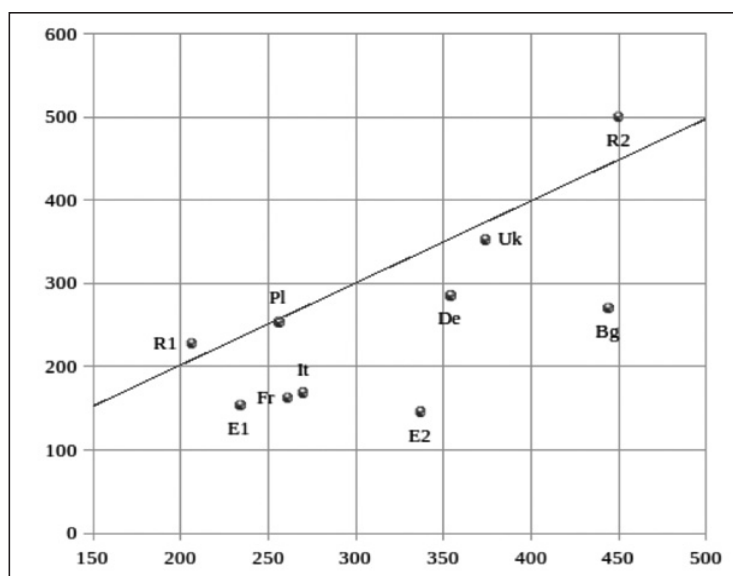
75% от откритите употреби на атенуативи (5711 от 7586) назовават оттенъци на цветове (и близки до тях светлинни усещания) и вкусове, т.е. са производни от лексеми като *сив*, *блед*, *риж*, *тъмен*, *сладък*. Те имат и някои граматични особености, поради които е целесъобразно да ги разгледаме отделно от останалите. Към тях причисляваме и образуваните от съществителни бълг. *златист* и *сребрист*, укр. *з(о)лотавий* (*золотастий*, *з(о)лотистий*, *золотявий*) и *сріблястий* (*сріблистий*), като с известна резерва ги смятаме за атенуативни съответствия на *златен* / *золотий* и *сребърен* / *срібний* в значенията им ‘подобен на злато / сребро по цвят и блясък’.

2524-те български атенуативни прилагателни за вкус и цвят¹⁰⁴ са образувани от общо 20 основи чрез представка *въз-* (60), наставка *-(к)ав-* (1659), *въз-* и *-(к)ав-* (8), *-ист-* (795) или *-оват-* (2). Да отбележим лексемите *жълтняв*, *киселяв* и *солеляв* (първата и третата от които не са регистрирани в РБЕ), които се намират само в превода (от Надя Фурнаджиева) на романа на Гюнтер Грас „Тенекиеният барабан“; впрочем в текста се срещат и *жълтеникав* и *възсолен*.¹⁰⁵ Наставка *-ист-* има само в *златист* (457) и *сребрист* (338), а *-оват-* – в *розоват* и *бледноват* (по 1).

3179-те украински атенуатива са образувани от 34 основи. Префигирани сред тях няма, но суфиксалното разнообразие е по-голямо (*-ав-*, *-аст-*, *-ист-*, *-к-ав-*, *-к-уват-*, *уват-*, *-яв-*, *-яв-уват-*, *-яст-*). Рекордьор по брой наставки, с които се съчетава, е основата *зелен-*, която образува честите *зеленавий* (54), *зеленкуватий* (95), *зеленуватий* (65) и редките *зеленкавий*, *зеленявий*, *зеленястий* (по 1); в някои текстове, особено в преводи от другите славянски езици, са употребени две или три от тях без видима разлика в значението. Наставка *-ист-* има само в *золотистий* (199) и *сріблистий* (23), а *-аст-* – в *золотастий* и *бурастий* (по 1).

4.1. Разпределение по сектори

На фигура 1 всеки сектор от корпуса е представен от точка, чиито абсциса и ордината отговарят на броя атенуативи съответно на украински и на български.

Фигура 1. Брой укр. (→) и бълг. (↑) атенуативни прилагателни за вкус и цвят във всеки сектор на КУБ

¹⁰⁴ Занапред в този раздел ще казваме само „атенуативни прилагателни“ или „атенуативи“, но навсякъде ще се подразбира, че става дума за прилагателни от тази категория.

¹⁰⁵ Заради паралелизма, който виждаме в оригинала и в украинския превод, бихме очаквали *жълтеникав* в примера *тия две шлифовани, по-скоро жълтняви, отколкото червеникави капки кехлибар* || *Обоє шлифованих, радше жовтуватих, ніж червонуватих, вкраплень* || *die beiden geschliffenen, eher gelblichen als rötlichen Tropfen*, но преводачката е решила другояче.

И на двата езика тези прилагателни са най-много в преводите на руска фантастика, където честотата им е най-висока в повестта на И. Ефремов „Сърцето на змията“ и разказите „Атолт Факофо“, „Белият Рог“ и „Заливът на дъгоцветните струи“ от същия автор, както и в романа на А. Беляев „Човекът-амфибия“. Това в значителна степен се дължи на жанра: разказвачът рисува картини на непознати светове с много цветове и метален (златен и сребърен) блясък, а изразената с граматични средства приблизителност създава усещане за загадъчност.¹⁰⁶ В българския текст на „Сърцето на змията“ обаче дялът на атенуативите е необикновено голям (22,92‰; на украински е 10,57‰). За това има друга причина: в повестта многократно се споменава цветът, наричан на руски *голубой* (на украински *блакитний*), и преводачът Г. Георгиев го предава почти навсякъде като *синкав*, пазейки *син* за близкия *синий* цвят (*Сините, синкавите, лазурните и лилавите тонове преобладаваха навсякъде* || *Сині, блакитні, лазурові, лілові барви переважали повсюди* || *Синие, голубые, лазурные, лиловые краски преобладали повсюду*). Това всъщност е популярен похват, познат и от преводите на Библията, правени от църковнославянски (Числа 4:11. *А върху златния жертовник да метнат плат от синкава вълна, и да го покрият с покривало от сини кожи, и да проврат върлините му* || *і на золотий жертовник покладуть одяг з блакитної вовни, і покріють його покривом зі шкір синіх, і вкладуть жердини його* || рус. *и на золотой жертовник возложат одежду из голубой шерсти, и покроют его покривом из кож синих, и вложат шесть его*). По подобен начин, макар и по-рядко, *червеникав* служи за замяна на рус. *рыжий* (укр. *рудий*, пол. *rydy*), а *кафеникав* – на *бурый* (*бурий, bury*). От украинските прилагателни с атенуативна морфология български аналог нямат най-вече образуваните с наставка *-яв-* от *білий, русий, смаглий, смуглий* и *чорний*, означаващи винаги или почти винаги цвят на коса или кожа. Това е причината романът на П. Вежинов „Следите остават“ на украински да е на първо място по наситеност с атенуативи, макар че в българския оригинал те са много малко: русият диверсант, в превода *русявий*, няма друго име, а е споменат цели 36 пъти в текста. Също затова в украинските преводи американският сектор така категорично надминава британския английски: М. Мичъл в „Отнесени от вихъра“ например не пропуска случай да напомни, че Рет Бътлър е *смаглявий* ‘мургав’.

Таблица 1. Брой споделени и несподелени атенуативи за вкус и цвят по сектори

	Bg	De	E1	E2	Fr	It	Pl	R1	R2	Uk	Σ
само бълг.	95	141	90	93	76	80	128	131	180	189	1203
бълг. и укр.	176	145	64	53	87	89	126	97	321	164	1322
само укр.	268	209	170	284	174	181	130	109	129	210	1864
Σ	539	495	324	430	337	350	384	337	630	563	4389

4.2. Словообразуване и формообразуване

Като цяло деминутивите от атенуативните прилагателни за вкус и цвят и на двата езика са голяма рядкост. В българския материал е само 1 (Н. Гогол, „Мъртви души“: *В продължение на няколко минути те навярно цяха да се заприказват [...], когато влезе възчерничкият му другар и хвърли на масата шапката си, като разроши буйно с ръка своята черна гъста коса.* || *Протягом кількох хвилин вони б, мабуть, розговорились [...], як увійшов чорнявий його товариш, скинувши з голови на стіл картуз свій, по-молодецькому розкошлавши рукою своє чорне густе волосся*). Същият персонаж е наречен *мургав* няколко пъти). В украинския има 9 образувани от прилагателни за цвят на кожа и коса (*білявенький* 4, *смаглявенький* 1, *смуглявенький* 1, *чорнявенький* 3). Освен тях има и една употреба на *жовтуватато-руденький* – сложно прилагателно, съставено от атенуатив и деминутив (Г. Троеполски, „Белият Бим Черното ухо“: *А Бим се беше родил такъв: тялото бяло, но с червеникави петна и дори с едва забележими ръждиви капчици [...]; другото му ухо с мек жълтеникаво-ръждив цвят* || *А Бім уродився таким: тулуб білий, але з рудуватими підпалинами і навіть ледь помітним рудим крапом [...]; друге вухо м'якого жовтуватато-руденького кольору*).

¹⁰⁶ Подобни причини обясняват нехарактерното за полския сектор обилие на атенуативи във фантастичния роман „Едем“ на С. Лем, само че там цветовете са по-разнообразни.

И на двата езика тенденцията е атенуативите, които се степенуват, да са между най-често употребяваните. В българския материал има 6 компаратива (*по-белезникав* 1, *по-златист* 1, *по-сивкав* 2, *по-синкав* 1, *по-сребрист* 1) и 1 суперлатив (*най-сладникав*); в украинския има 9 компаратива (*білявіший* 2, *золотавіший* 1, *золотистіший* 1, *смаглявіший* 4, *смуглявіший* 1) и също 1 суперлатив (*найбілявіший*). Само в един случай степенувани атенуативи на двата езика отговарят един на друг (Е. М. Ремарк, „Черният обелиск“: *Изкуствената светлина в стаята става все по-златиста върху кафявите и пъстри ръбове на книгите || Золотаве електричне світло, падаючи на коричневі та строкаті корінці книг, стає ще золотавішим*).

4.3. Атенуативите в сложни прилагателни за цвят и вкус

И на двете страни на корпуса, но особено на българската, съществена част от атенуативите за цвят и вкус са в състава на сложни прилагателни. И на двата езика почти всеки четвърти пример е в сектор R2; от този сектор (по-точно от „Мъглявината Андромеда“) са и единствените два случая, когато в такава роля виждаме българско прилагателно с представка **въз-** (*възчернозелен* и *възсиньосив*). И на двата езика атенуативната основа е по-често на първо място, но разликата в честотата е различна: на български 180 атенуатива имат предходен друг компонент, а 226 имат следващ; на украински 92 имат предходен друг компонент, а 216 имат следващ. Твърде показателно е, че в корпуса има 15 употреби на прилагателни от типа *X-червеникав*, 7 от типа *X-жълтеникав*, а *X-червонястий* (*X-червонуватий* и т.н.) и *X-жовтуватий* (и т.н.) няма изобщо; има 7 *X-кафеникав* и 6 *кафеникаво-У*, но няма примери на *коричнюват-* или *буруват-* в състава на сложни прилагателни; има 57 употреби на *X-синкав* срещу само 4 на *X-синюватий*, 1 *X-синявий* и 2 *X-блакитनावий* (Ю. Олеша, „Гримата шишковци“: *Докторът видя [...] съвсем мънички момчета, които теглеха за опашките жълточервеникави весели кучета || Доктор побачив [...] зовсім маленьких хлоп'ят, які тягли за хвости рудих веселих собак*; Р. Мерл, „Малвил“: *Единственото, което има в изобилие, са мустаците му в някакъв бледожълтеникав цвят || Єдине, чим він може пишатися, – це його білі, трохи жовтуваті, на галльський зразок підкручені вуса*; Б. Райнов, „Денят не си личи по заранта“: *Сградата е кафеникавочерна, сякаш е горяла || Будівля має темно-коричневий колір, наче обгоріла*; С. Дичев, „Пътят към София“: *В сивосинкавите очи имаше някакво неспокойство || В сіро-синіх очах чаїлась тривога*).

За пишещите на украински такива конструкции изглеждат прекомерно тежки; за пишещите на български те са просто начин за разширяване на цветовата палитра.

Закономерно е обаче, че има 16 употреби на прилагателни от типа *X-русявий*, а *X-русоляв* няма.

4.4. Съответствия между афиксите

Таблица 2. Съответствия между афиксите на атенуативите за вкус и цвят

	-аст-/-ист-	-(к)уват-	-(к)ав-	-яв-	—	
-ист-	369	2	137	5	282	64.53%
-кав-/-яв-	98	538	111	30	884	46.78%
въз-	0	23	3	2	32	46.67%
въз- -кав-/-яв-	0	2	1	0	5	37.50%
-оват-	0	0	0	0	2	0.00%
—	211	349	174	1126		
	68.88%	61.82%	59.15%	3.18%		

Прави впечатление, че българските атенуативи, образувани с представка **въз-** или с наставка **-кав-/-яв-**, имат съответствие на другия език практически еднакво често, което говори за еквивалентността на двата словообразователни модела; почти също така стоят нещата с украинските атенуативи с наставки **-(к)уват-** и **-(к)ав-**. Прилагателните с наставка **-ист-** на български и **-аст-/-ист-**

на украински – т.е. тези, които означават цветовете и блясъка на благородните метали – особено често имат съответен атенуатив; тяхната употреба изглежда се стимулира от това, че прилагателните, от които са образувани, означават и съответните материали. Украинските прилагателни с **-яв-** много рядко имат съответствия, което потвърждава мисълта, че в повечето случаи всъщност не са атенуативи. Българските прилагателни за цвят и вкус с наставка **-оват-** или с конфикс са прекалено малко, за да можем да кажем за тях нещо определено.

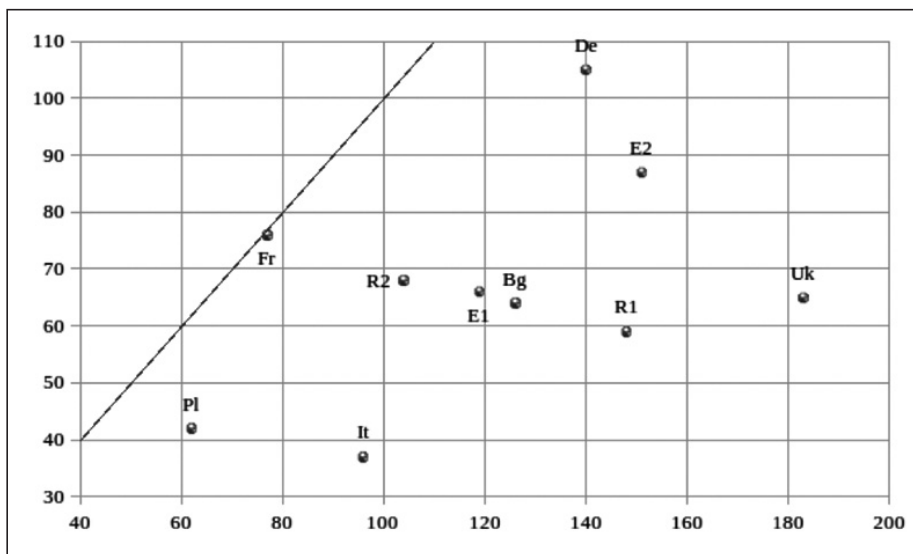
5. Атенуативни прилагателни с друга семантика

669-те български атенуативни прилагателни не за вкус и цвят¹⁰⁷ са образувани общо от 39 основи. С изключение на *тънкуляв* (1) всички са с представка **въз-** (126) или наставка **-оват-** (542). Няма случаи на съвместна употреба на представка и наставка.

1206-те украински атенуатива са образувани от 112 основи на прилагателни и 10 други основи. Тук се срещат няколко представки (**о-**, **об-**, **під-**, **по-**, **при-**) и наставки (**-ав-**, **-ист-**, **-куват-**, **-уват-**, **-яв-**, **-яст-**), но продуктивна е само наставката **-уват-**, която се употребява със 109 основи; другите словообразователни модели отговарят за малък брой лексеми (някои примери: *лисавий, пружкавий; чепуристий; о-дуркуватий; об-рідкуватий, по-довгуватий; при-глухуватий, при-шелепкуватий; кругл-ястий*).

5.1. Разпределение по сектори

Българските атенуативи, както се вижда от фиг. 2, са най-много в немския сектор (по-конкретно в „Генекиеният барабан“). Украинските – в оригиналните текстове на този език (в „Самотният вълк“ на В. Дрозд и „Летят лебеди“ и „Четири бродя“ на М. Стелмах). Макар и навсякъде да са по-малко, в преводите от френски българските са почти колкото украинските, най-вече заради 47 употреби на *чудноват* – от тях 16 в „Деца на капитан Грант“ от Ж. Верн и 13 в „Боен пилот“ и „Малкият принц“ на А. дьо Сент Екзюпери като съответствия на широк спектър лексеми в оригиналите (*bizarre, curieux, drôle, étonnant, étrange, extraordinaire, fantastique, merveilleux, particulier, singulier, surprenant*) и в украинските преводи (*дивакуватий, дивний, дивовижний, кумедний, надзвичайний, незвичайний, примарний, химерний, своєрідний, чудний, чудернацький*). Точките, отговарящи на сек-

Фигура 2. Брой укр. (→) и бълг. (↑) атенуативни прилагателни с друга семантика във всеки сектор на КУБ

¹⁰⁷ Занапред в този раздел ще казваме само „атенуативни прилагателни“ или „атенуативи“, но навсякъде ще се подразбира, че става дума за прилагателни от тази категория.

тори Bg и E1, на фигурата са много близо една до друга; въпреки количественото сходство обаче в украинските версии на тези текстове има качествени разлики: в Bg са значително по-чести *сухорлявий* и *хрипкуватий* (като преводи на неатенуативните *сух* и *хрипкав*), а в E1 – *недоумкуватий* (с разнообразни съответствия на български) и *підсліпуватий* (като 13 пъти това е късогледият младеж от „Домби и Син“ на Ч. Дикенс).

Споделените атенуативи (таблица 3) са най-много в двата руски сектора, но изобщо са твърде малко.

Таблица 3. Брой споделени и несподелени атенуативи с други значения по сектори

	Bg	De	E1	E2	Fr	It	Pl	R1	R2	Uk	Σ
само бълг.	51	95	61	73	70	33	40	40	51	54	568
бълг. и укр.	13	10	5	14	6	4	2	19	17	11	101
само укр.	113	130	114	137	71	92	60	129	87	172	1105
Σ	177	235	180	224	147	129	102	188	155	237	1774

5.2. Словообразуване и формообразуване

В българския материал има 24 деминутива, в т.ч. 20 с *въз-* и 4 с *-оват-* (1 *глуповатичък*, 2 *грубоватичък*, 1 *чудноватичък*); при това около половината от първите 20 значат по-скоро ‘малко прекалено’, отколкото просто ‘малко’ (Н. Гогол, „Мъртви души“: *Макар че времето, през което те ще минат трема, антрето и трапезарията, е малко възкъсичко, нека се опитаме, дано успеем някак да се възползуваме от него и да кажем нещо за стопанина на къщата. || Хоч час, протягом якого вони проходимуть сіни, передпокій і їдальню, трохи закороткий, але спробуємо, чи не встигнемо як-небудь ним скористуватись і сказати деццо про господаря дому. || рус. время [...] несколько коротковато).*

В украинските текстове деминутивите са само 2, като единият е деминутив и на български, другият – не (К. Симонов, „Последно лято“: *Синцов под око поглеждаше към Илин – дребничък, възслабичък, дългонос, здраво седнал върху своя голям червеникав жребец || Синцов скося поглядава на Ільїна, непоказного, худорлявенького, довгоносого, що міцно сидів на своєму кряжистому гнідому жеребці; О. Гончар, „Знаменосци“: *приблизжи се Козаков до едно начумерено слабичко момиченце с кръстче на гърдите || підійшов Козаков до худорлявенької насупленої дівчинки з хрестиком на грудях).**

На български има 6 компаратива (1 *по-грубоват*, 1 *по-слабоват*, 4 *по-чудноват*) и 16 суперлатива (във всички случаи *най-чудноват*). На украински – 3 компаратива (1 *дивакуватіший* и 2 *худорлявіший*), суперлативи няма.

5.3. Съответствия между афиксите

Както показва таблица 4, образуваните с представка *въз-* български атенуативи имат украински съответствия по-често от образуваните с наставка *-оват-*, а украинските с *-(к)уват-* имат български съответствия по-често, отколкото с *-ав-/яв-*. Това дава известно основание да наречем бълг. *въз-* и укр. *-(к)уват-* основни атенуативни афикси за двата езика; да отбележим обаче, че най-честите лексеми, съответно *чудноват* (337) и *худорлявий* (184), не са образувани с тях.

Таблица 4. Съответствия между афиксите на атенуативите не за вкус и цвят

	<i>-(к)уват-</i>	<i>-ав-/яв-</i>	<i>-аст-/уст-</i>	—	
<i>въз-</i>	26	9	0	91	27.78%
<i>-оват-</i>	61	5	0	476	12.18%
<i>-уляв-</i>	0	0	0	1	0.00%
—	840	250	15		
	9.39%	5.30%	0.00%		

6. Изводи

Корпусните данни помагат да се очертае мястото на атенуативните прилагателни в системата на изучаваните езици и спецификата на употребата им в художествените текстове и в практиката на превода.

Изследването разкри редица особености на словообразуването и семантиката на атенуативите в двата езика. Както видяхме, близостта между тях е по-съществена при атенуативните прилагателни за цвят и вкус, чийто относителен дял като брой употреби в текстовете, макар и не като лексикално разнообразие, е и значително по-голям. При атенуативите с друга семантика взаимните съответствия са по-редки (5,69% срещу 30,12%). Отклоненията в честотата на употребата на отделни единици поставят теоретичния въпрос за принадлежността им към категорията интензивност.

Показанията на корпуса не само потвърждават и илюстрират постулатите на граматиките, а и ги уточняват (напр. що се отнася до интерпретацията на някои лексеми като атенуативи или не или до съвместимостта на някои категории, в частност интензивност и степенуване). Те позволяват и да се проверят и допълнят определенията на думите в речника и самият речник.

Цитирана литература / References

- Безпояско и др. 1993: Безпояско, О. К., К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. *Граматика української мови. Морфологія*. Київ: Либідь. (Bezpojasko et al. 1993: Bezpojasko, O. K., K. G. Gorodens'ka, V. M. Rusaniv's'kyj. *Hramatyka ukrajins'koji movy. Morfolohija*. Kyjiv: Lybid'.)
- Білодід 1969: Білодід, І. К. (заг. ред.) *Сучасна українська літературна мова: морфологія*. Київ: Наукова думка. (Bilodid 1969: Bilodid, I. K. (zah. red.) *Suchasna ukrajins'ka literaturna mova: morfolohija*. Kyjiv: Naukova dumka.)
- Георгиев 1971: Георгиев, В. (ред.) *Български етимологичен речник. Т. 1*. София: Издателство на БАН. (Georgiev 1971: Georgiev, V. (ed.) *Balgarski etimologichen rechnik. T. 1*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Геров 1895: Геровъ, Н. *Рѣчникъ на българскый языкъ съ тлъкувание рѣчи-ты на българскы и на русскы. Т. 1*. Пловдив: Съгласие. (Gerov 1895: Gerov, N. *Rechnik na balgarski ezik s talkuvanie rechite na balgarski i na ruski. T. 1*. Plovdiv: Saglasie.)
- Геров 1904: Геровъ, Н. *Рѣчникъ на българскый языкъ съ тлъкувание рѣчи-ты на българскы и на русскы. Т. 5*. Пловдив: Съгласие. (Gerov 1904: Gerov, N. *Rechnik na balgarski ezik s talkuvanie rechite na balgarski i na ruski. T. 5*. Plovdiv: Saglasie.)
- Держански, Сирук 2020: Держански, И., О. Сирук. Адективните и адвербиалните деминутиви в български и украински език. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. 2. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 185 – 194. (Derzhanski, Siruk 2020: Derzhanski, I., O. Siruk. Adektivnite i adverbialnite deminutivi v balgarski i ukrainski ezik. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*. Vol. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 185 – 194.)
- ЕСУМ 2006: *Етимологічний словник української мови. Т. 5*. Київ: Наукова думка. (ESUM 2006: *Etymolohichnyj slovnyk ukrajins'koji movy. T. 5*. Kyjiv: Naukova dumka.)
- ЕСБМ 2010: *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 13: С – Т*. Мінск: Беларуская навука. (ESBM 2010: *Etymalahichny slojnik bielaruskaj movy. T. 13: S – T*. Minsk: Bielaruskaja navuka.)
- ІУМ 1978: *Історія української мови. Морфологія*. Відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка. (IUM 1978: *Istorija ukrajins'koji' movy. Morfolohija*. Vidp. red. V. V. Nimchuk. Kyjiv: Naukova dumka.)
- Мельчук 1998: Мельчук, И. А. *Курс общей морфологии. Том II. Часть вторая: Морфологические значения*. Москва: Языки русской культуры; Вена: Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 38/2. (Mel'čuk 1998: Mel'čuk, I. A. *Kurs obshchei morfologii. Tom II. Chast' vtoraja: Morfologicheskie znachenija*. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury; Wien: Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 38/2.)
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика: Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika: Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Німчук 1992: Німчук, В. В. *Давньоруська спадщина в лексичній українській мові*. Київ: Наукова думка. (Nimchuk 1992: Nimchuk, V. V. *Davn'orus'ka spadshchyna v leksytsi ukrajins'koji' movy*. Kyjiv: Naukova dumka.)
- РБЕ 2008 – 2012: *Речник на българския език*. Т. 13 – 14. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (RBE 2008 – 2012: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 13 – 14. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.)
- Русанівський 2001: Русанівський, В. М. *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк. (Rusaniv's'kyj 2001: Rusaniv's'kyj, V. M. *Istorija ukrajins'koji' literaturnoji movy*. Kyjiv: ArtEk.)

- САМ 1998: Клименко Н. Ф., Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим. *Словник афіксальних морфем української мови*. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Національної Академії наук України. (SAM 1998: Klymenko, N. F., Je. A. Karpilovs'ka, V. S. Karpilovs'kuj, T. I. Nedozyim. *Slovnuk afiks'al'nyh morfem ukrajins'koji movu*. Kyjiv: Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni Natsional'noji Akademiji nauk Ukrajinu).
- Стоянов 1983: Стоянов, С. Прилагателно име. – В: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН. (Stoyanov 1983: Stoyanov, S. Prilagatelno ime. – In: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 2. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- СУМ: *Словник української мови: в II томах*. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980. (SUM: *Slovnuk ukrajins'koji movu: v II tomakh*. Kyjiv: Naukova dumka, 1970 – 1980.) <<http://sum.in.ua/>> [22.01.2020]
- Шерех 1951: Шерех, Ю. *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен: Молоде життя. (Sherekh 1951: Sherekh, Ju. *Narys suchasnoji ukrajins'koji literaturnoji movu*. Mjunktshen: Molode zhyttja.)
- Ślawski 1976: Ślawski, F. (red.) *Słownik prasłowiański: Tom II*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.

ATTENUATIVE ADJECTIVES IN BULGARIAN AND UKRAINIAN

Ivan Derzhanski^a, Olena Siruk^b

Institute of Mathematics and Informatics,
Bulgarian Academy of Sciences^{a,b}

iad58g@gmail.com^a, olebosi@gmail.com^b

Abstract: The article deals with attenuative adjectives in a parallel bilingual corpus of Bulgarian and Ukrainian texts. We compare the derivational models, the thematic distribution and the frequency of use of attenuatives, including the impact of the genre and the original language on translated texts. The corpus data open up a space for discussion of some theoretical questions regarding the category of intensity in both languages, as well as the specifics of translation strategies.

Keywords: *attenuatives, evaluative morphology, parallel corpus, Bulgarian language, Ukrainian language*

Ivan Derzhanski, Olena Siruk
Institute of Mathematics and Informatics
Bulgarian Academy of Sciences
Acad. G. Bonchev Str., bl. 8
1113 Sofia, Bulgaria